

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КОНЦЕПТІВ-АРТЕФАКТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

Статтю присвячено проблемі лінгвокультурологічного підходу до аналізу концептів-артефактів під час вивчення українських народних казок студентами філологічного фаху. Проаналізовано поняття «культурний концепт», «концепт-артефакт». Доведено ефективність застосування лінгвокультурологічного підходу до аналізу українських народних казок через концепти-артефакти.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз, концепт, концепт-артефакт, мова і культура.

Постановка проблеми. Розвиток антропоцентрично зорієнтованої лінгвістики відкриває нові перспективи у вивченні мовної картини світу, що формує систему ключових або культурних концептів, складовими яких виступають концепти-артефакти. Проблемам новітнього підходу до вивчення української мови, що ґрунтується на визначенні взаємодії мови і культури, мови і світобачення українців, присвячені роботи сучасних українських лінгвістів і лінгводидактів.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню мовних явищ у лінгвокультурологічному аспекті присвячено чимало філологічних і дидактичних досліджень (Н. Д. Арутюнова, М. П. Кочерган, В. М. Манакін, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, О. В. Тищенко та ін.). Низка зіставних лінгвокультурологічних праць присвячена виявленню системних зв'язків між ознаками, що становлять своєрідність тієї чи іншої лінгвокультури (В. В. Жайворонок, В. А. Маслова, О. О. Селіванова). Опис національно-культурних концептів етносу й мовних засобів їх репрезентації представлено в наукових розвідках А. Вежбицької, А. Ченкі та ін. Семантичний аспект зіставного мовознавства (Ш. Р. Басиров, І. О. Голубовська, В. В. Красних та ін.) уможливило дослідження культурних кодів, які містять культурно значущу інформацію, представлену вербально. Останнім часом лінгвокультурологічний підхід виявляється актуальним не тільки в галузі лінгвістики, літературознавства, філософії, історії, а й на ниві сучасної лінгводидактики, що виявляється в залученні студентів до національної культури через рідну мову (Ж. Д. Горіна, В. Ф. Загороднова, Л. І. Мацько, О. М. Семенов).

Мета нашої розвідки: розкрити особливості лінгвокультурологічного підходу до аналізу концептів-артефактів під час вивчення українських народних казок.

Виклад основного матеріалу.

У пошуках ефективних методів і прийомів лінгвокультурологічного підходу до навчання української мови вчені активно звертаються до роботи з художнім текстом, в якому найповніше розкрито зв'язок національної мови і культурної спадщини народу, що найяскравіше реалізується через концептуальний простір таких текстів.

Лінгвокультурологічний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом. Представники цього напрямку (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. В. Жайворонок, В. Ф. Загороднова, В. І. Карасик, Л. І. Мацько, Ю. С. Степанов, В. Д. Ужченко та інші)

розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою, що є закономірним кроком у становленні антропоцентричної парадигми гуманітарного, зокрема, лінгвістичного знання. Концепт у межах лінгвокультурологічного підходу визначає проблеми «мова – свідомість – культура».

Одиницею лінгвокультурологічного опису є лінгвокультурний (культурний) концепт, який опредмечується через мову і може бути об'єктивно встановлений лінгвістичними методами (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Д. С. Лихачов, А. В. Маслова, Ю. С. Степанов). Визнання культурної специфіки мовної картини світу призводить до акцентування у визначеннях концепту його етнічної маркованості. Згідно з теорією А. Вежбицької, концепти є етноспецифічними і можуть застосовуватися для зіставлення культур різних народів з метою дослідження їх специфічних і спільних рис. Д. С. Лихачов пов'язує зміст концепту з національно-культурним досвідом людини: «Концепт є результатом зіткнення словникового значення з особистим і народним досвідом людини» [6, с. 281].

Ю. С. Степанов розглядає концепт як культурно-ментально-мовне утворення, і визначає його як «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [8, с. 49].

Базовим у дослідженні було обрано класичне визначення концепту, запропоноване О. С. Кубряковою, а також доповнене спостереженнями В. А. Маслової та Ю. С. Степанова: концепт – термін, що служить для пояснення одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини. Концепти народжуються в процесі пізнавальної діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й інтегровану їй свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Крім того, концепт – це основний складник культури в ментальному світі людини, який відтворює етнічне світосприймання та маркує етнічну мовну картину світу.

У національній мові існує величезний арсенал мовних артефактів – знаків, символів, які втілюють результати пізнавальної діяльності всієї етнокультурної спільноти. Мовна система в цілому і, зокрема, лексика, що безпосередньо пов'язана з предметним світом людини, його соціальним, історичним досвідом,

національно-культурними особливостями, здатна відобразити уявлення про світ. Концепти-артефакти є невід'ємними засобами формування мовної картини світу студентів філологічного фаху.

Артефакт визначається, як клас об'єктів, без яких людина не могла існувати в минулому і не зможе існувати в майбутньому. До артефактів відносять не лише безпосередні предмети, механізми, створені людиною, але і явища культурної діяльності, предмети ритуального, мистецтвознавчого призначення.

Отже, артефакт – це штучно створений предмет або будь-яке явище, що не існує в природі в самородному вигляді. Або це предмет, створений руками людини, але не відповідає своїй епосі. [4, с. 167]. Діяльність артефактів у більшості випадків не відома. В основному вони використовуються як реліквії або значення слова. Деякі вчені визначають артефакт як давню річ, яка має особливу цінність або особливе значення. Як правило, це рідкісна і дорога річ, використовувана в містичних ритуалах. В іграх артефакт – це рідкісний, унікальний предмет для додання особливих властивостей герою або поліпшення характеристик ігровому предмету – зброї, зброї тощо [5, с. 33]. Поява артефакту є ознакою цілеспрямованого втручання в спостережуваний процес, або наявності якихось неврахованих чинників.

Артефакт функціонує в середовищі культурно-семантичного поля (напр. літератури), що визначає зміст артефакту і його матеріальний носій. Він є полісемантичний, а тому відрізняється абстрактною культурною семантикою, що по-різному виявляється в різних контекстах [4, с. 96].

Розглянемо роботу над концептами-артефактами як складову лінгвокультурологічної і мовленнєвої підготовки студентів філологічного фаху.

Функціонування концептів-артефактів найяскравіше простежується в українських народних казках.

Наприклад, розглянемо культурний концепт-артефакт «хустка». Хустка є одним із традиційних головних уборів українців, вона часто виступає чарівним предметом у казках.

Хустка (платок) – це шматок тканини, звичайно квадратний, пов'язує на голову або надягає на верхню частину тулуба, переважно жінками.

Є ще такий термін, як косинка – це трикутна половина хустки розміром близько 70 см, звичайно пов'язує на голову в утилітарних цілях. Існує думка, що косинка виникла з міркувань економії і браку матеріалу [11:198].

Хустка є важливим ритуальним атрибутом, значення якого збережено почасти і тепер. І тому, що виткана, й тому, що прямокутна, та й голову прикриває. У казці хустка стає чарівним предметом, у пісні – символізує вірне кохання, у сні означає звістку, сватання.

Так, у казці «Лісник та залізний вовк» хустка постає оберегом. Вона допомагає головному герою дістатися іншого берега:

«Відьма дала хлопцеві хустинку. Подякував хлопець і пішов собі. Дійшов до моря, хустиною над водою махнув, і міст став через море, і по ньому на другий берег і дістався. Міст за ним зараз зник» [10:260].

Жінка, за українською традицією, неодмінно щодня мала бути з покритою головою. Особливо у тих випадках, коли чоловік, навпаки, мусив скидати шапку чи капелюха, тобто в місцях найбільш сакральних: у хаті (де образи святі), церкві, на похороні [11:56].

В українців за часів козаччини існував звичай: кожна дівчина дарувала вишиту хустку своєму нареченому. Хустина символізувала вірне кохання. Коли козак гинув у бою, нею прикривали обличчя, щоб «орел очей не виймав».

Непокрите, розплетене жіноче волосся (як і помело) – давній знак приналежності до потойбіччя, нижньої, хаотичної, смертельної грані світу. Із розпущеним волоссям вилітали на свої шабаші відьми. Русалок уявляли дівчатками з розпущеними косами. На Русальному тижні вони просили в жінок намітки, що можна пояснити так: русалки повмирили, не відбувши обряду посвяти в дорослі члени роду, а тому не мають ні сорочки, ні намітки (деякі дослідники пояснюють це й тим, що русалки – утоплениці, тому вони без одягу). Жінки розпускали волосся, коли чаклували або ворожили, тобто наближалися до антисвіту. Під час ритуалу розпущене волосся додавало його учасниці магічної сили.

Наприклад, у казці «Ялина-Доловина, що золоте волосся має» оповідається про те, як батько напроорокував іще малому синові, ніби його долею буде золотоволоса Ялина-Доловина: *«Уже дорослий хлопець вирушив шукати свою долю-дівчину із золотим волоссям»*.

Концепт-артефакт «торба» також засвідчив своє широке застосування в чарівних казках, як .

Торба – вид дорожнього мішка, який зазвичай носять за плечима або через плече; здавна поширена в українському побуті [11: 98].

Дуже часто в українських казках образ «торба» символізує бідність, злиденність зокрема крайню. Наприклад, у казці «Два брати», де сім'я жила дуже бідно і все, що батько міг заробити, була лиш торбина хліба:

«Жили собі два брати. Один – багатий, а другий – дуже-дуже бідний. Бідний ходив на заробітки. Одного разу повертається додому. Війшов у хату – діти сплять; як почув, що батько прийшов, так всі і схопилися. Розв'язав чоловік свою торбину. Як допались діти до неї, як та сарна за їжею» [10: 314].

«Прослужив солдат у царя тридцять три роки, заплатив йому цар за службу три копійки. Йшов, йшов солдат та по дорозі свої три копійки на милостиню віддав, залишилася в нього тільки торбинка». («Солдат і смерть») [10: 351].

Також у чарівних казках торба постає саме чарівним предметом, який дає героям казки їжу, гроші та виконує бажання. Так, у казці «Козак Мамарига» дуже бідний козак, відслуживши в царя, пішов у світ і по дорозі знайшов торбинку-волоссянку, яка допомагала йому в майбутньому, дістати їжі та допомагала виконувати різні завдання:

«Козак Мамарига служив у багачів двадцять п'ять років заробив 3 мідні гроші та й пішов у світ. Зустрів парубка, питає що та як, куди той йде, та про своє життя розкажує. А парубок відповідає: «– Я наймитував у пана, та як косив жито, то знайшов у

полі торбинку-волосянку, таку, що сама дає їсти й пити» [10: 99].

Подібна ситуація простежується і в казці «Торби»: «Жили чоловік з жінкою. Посадили вони просо, а вітер повибивав його геть все. От чоловік пішов до вітрового батька, поклонився йому, та став жалітися. От вітрів батько й каже: Довго думав я чим тобі відплатити, і вирішив дати тобі торбу. Як схочеш їсти, то зараз і скажеш: «Торбо, торбо, поставляйсь!». Так от тобі буде їсти і пити, скільки душа забажає» [10: 59].

Як засвідчив семантико-когнітивний аналіз чарівних казок, концепти-артефакти щільно пов'язані з міфологічними віруваннями народу, з його традиціями

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во Российского ун-та Дружбы народов, 1997. – 332 с.
2. Завгороднова В. Ф. Лингвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у школах з російською мовою навчання: Монографія / В. Ф. Завгороднова. – Київ-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 184 с.
3. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2001. – С. 75–80.
4. Клакхон К. К. М. Зеркало для человека. Введение в антропологию: Пер. с англ / К. К. М. Клакхон. – СПб.: Евразия, 1998. – 352 с
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002, - 284с.

REFERENCES

1. Vorobyov, V. V. (1997). *Lingvokulturologiya (teoriya i metody) [Cultural linguistics (theory and methods)]*. Moscow: Izdatelstvo Rossiyskogo universiteta Druzhby narodov [in Russian].
2. Zavorodnova, V. F. (2006). *Lingvokulturolohichnyi pidkhid do vyvchennia ukrainskoi leksyky u shkolakh z rosiiskoiu movoiu navchannia: Monografiia [Linguocultural approach to learning Ukrainian vocabulary at schools teaching in Russian: Monograph]*. Kyiv-Nizhin: TOV «Vidavnytstvo «Aspekt-Poligraf» [in Ukrainian].
3. Karasyk, V. I. & Slushkin, G. G. (2001). *Lingvokulturnyi kontsept kak yedenitsa issledovaniya [Linguocultural concept as a unit of investigation]. Metodologichskiye problemy kognitivnoy lingvistiki: Nauchnoe izdaniie – Methodological problems of cognitive linguistics: Scientific publication*. I. A. Sternina (Eds.). (pp. 75–80). Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo universiteta [in Russian].
4. Klakkhon, K. K. M. (1998). *Zerkalo dlya cheloveka. Vvedeniye v antropologiyu [A mirror for a person. Introduction to anthropology]*. St. Petersburg: Yevraziya [in Russian].
5. Krasnykh, V. V. (2002). *Etнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: Курс лекцій [Ethnopsycholinguistics and*

ми звичаями і побутом. Історичні нашарування концептів зберігаються і до тепер завдяки живим та яскравим фольклорним творам, під час аналізу яких у магістрантів формується уявлення про вірування, побут, традиції народу.

Висновки. Лінгвокультурологічний аналіз концептів-артефактів українських народних казок створює сприятливі умови для вивчення рідної мови крізь призму національної культури, розширює уявлення студентів про концептосферу української культури, дає змогу виявити глибоке національне коріння, міфологічну сутність та національно-культурну специфіку, пов'язану зі звичаями, віруваннями, побутом і традиціями українського народу.

6. Лихачев Д. С. Культура как целостная динамическая система / Д. С. Лихачев // Вестник РАН. – 1994. – № 8. – 725 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. Пособие / В. А. Маслова. – Минск: Тетра-Системс, 2004. – 256 с.
8. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка. (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 315 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
10. Українські народні казки. К.: «Веселка», 1990. – 270с.
11. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ «Автограф», 2006. – 460 с.

Cultural Linguistics: course of lectures. Moscow: ITDGG «Gnozys» [in Russian].

6. Likhachov, D. S. (1994). *Kultura kak tselostnaya dinamicheskaya sistema [Culture as an integral dynamic system]*. *Vestnik RAN – Bulletin of Russian Academy of Science*, 8 [in Russian].
7. Maslova, V. A. (2004). *Kognitivnaya lingvistika: Ucheb. Posobiye [Cognitive Linguistics: tutorial]*. Minsk: Tetra-Systems [in Russian].
8. Stepanov, Yu. S. (1985). *V trekhmernom prostranstve yazyka. (Semioticheskiye problemy lingvistiki, filosofii, iskusstva) [In three-dimensional language space. (Semiotic problems of Linguistics, Philosophy, Art)]*. Moscow: Nauka [in Russian].
9. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty [Russian Phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural aspects]*. Moscow: Shkola «Yazyki russkoy kultury» [in Russian].
10. *Ukrainsky narodni kazky [Ukrainian folk tales]*. (1990). Kyiv: «Veselka» [in Ukrainian].
11. *100 naividomishikh obraziv ukrainskoi mifologii [100 most familiar characters of Ukrainian mythology]*. (2006). Kyiv: TOV «Avtograf» [in Ukrainian].

И. С. Тагієва

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ КОНЦЕПТОВ-АРТЕФАКТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

Статья посвящена проблеме лингвокультурологического подхода к анализу концептов-артефактов во время изучения украинских народных сказок студентами филологической специальности. Проанализированы понятия «культурный концепт», «концепт-артефакт». Доказана эффективность применения лингвокультурологического подхода к анализу украинских народных сказок через концепты-артефакты.

Ключевые слова: лингвокультурологический анализ, концепт, концепт-артефакт, язык и культура.

I. S. Tahieva

LINGUOCULTUROLOGICAL APPROACH TO CONCEPT-ARTIFACTS ANALYSIS WHEN STUDYING UKRAINIAN FOLK TALES

The article is devoted to the problem of linguoculturological approach to the analysis of concepts-artifacts when studying Ukrainian folk tales by students majoring in Philology. The notions of «a cultural concept», «a concept-artifact» are analyzed. The effectiveness of using linguoculturological approach to the analysis of Ukrainian folk tales through concepts-artifacts is proved. Searching for effective methods and devices of linguoculturological approach to teaching Ukrainian language, scientists actively turn to work with literary texts, in which the connection of national language with people's cultural heritage is revealed. Linguoculturological approach to understanding the concept consists in considering it as a basic unit of culture, its' concentration. The representatives of this school regard a concept as mental formation, marked by an ethnosemantic specific character, which is a natural step in the formation of anthropocentric paradigm of humanitarian, in particular, linguistic knowledge. The concept within the limits of linguoculturological approach determines "language – consciousness – culture" problems. A unit of linguoculturological description is a linguoculturological (cultural) concept, which is concretized through a language and can be objectively established by linguistic methods. Concepts are created in the process of cognitive activity; they represent and summarize human experience and the reality interiorized by human consciousness. In a national language there is an enormous arsenal of language artifacts – signs and symbols that incarnate the results of cognitive activity of all ethnocultural community. The research provides the consideration of concepts-artifacts as a part of linguoculturological and language training of students majoring in Philology. The analysis of fairy tales has shown that the concepts-artifacts are tightly connected to the mythological beliefs of people, to their traditions, customs and way of life. Historical buildups of concepts are kept until now due to living and bright folklore works. When analyzing them, magistrands learn about people's beliefs, way of life and traditions. Linguoculturological tasks create favourable conditions for the study of mother tongue through the prism of culture, extend students' knowledge about the sphere of concepts of Ukrainian culture. Linguoculturological analysis of Ukrainian folk tales gives an opportunity to reveal heritage, mythological essence and national and cultural specific character related to the customs and traditions of Ukrainian people.

Keywords: linguoculturological analysis, concept, concept-artifact, language and culture.

Подано до редакції 08.09.14